

Erdély történelmi hangulata 1916-tól Trianonig

Irta: MOLTER KÁROLY

A gyorsvonat egyik hálófülkéjéből a folyosóra lépett ki Virágosvölgy táján Marosvásárhely legélesebb zenei profilja. Cigarettaival a szájában, könnyedén üdvözölt: „Pestről jössz? Csak nem voltál te is a Messterdálnokokban? Micsoda smokkság! Neked a Csicsóné nótája kell!” – és megölelt és vége-hossza nem volt a tréfának, Kocsárdon át hazáig. Igaz, háboru folyt mindenütt, mélyen bent az ellenség területén, a kontinens magja körül, 1916-ot irtunk, de odakint nyárbahajlott a kifestett tavasz és csapataink – minek mondjam tovább? Magunkfajta magyar, vagy bármilyen nemzetiségű lateiner szombaton Pestre roghatott, operában lehetett és hétfőn délelőtt megint bemehetett a hivatása helyére. Akár a mai bukaresti vikendezők. Igaz, a lovas mögött ott ült a sötét gond, mert a Maros hidjait katonák őrizték és minden égtáj felé Magyarország gyermekeinek vére folyt. De messze, messze tőlünk állóháboru, melyet fiaink jól megtanultak már, míg megunja majd az antant s akkor legalább is eldöntetlen lesz a szörnyű, véres játék...

Az apósomra menendő városi törvényhatósági tag augusztus vége felé magyarul szólt a székely főváros piacán egy mezősegi árushoz, mire ez merészen vágta vissza: „Itt jó lesz románul beszélni, mert ma-holnap Ferdinánd tesz a király!” – Az öregur megfélemezett hirtelen Ferenc Ferdinánd haláláról, csupán azt nem értette, hogy miért kéne az alatt románul tudni ősei városában? Csak két nap múlva, augusztus 28-án jött reá, hogy nem Habsburg Ferdinándról volt szó. Kint lakmározunk az erdőalatti tanyán, mikor egy ügyvéd barátom lekiáltott a tölgyesből: „Itt az alkalom, hogy egy akácfát sem engedjük át, – Románia beavatkozott a háboruba, ellenünk!!” – Nem szívesen tette, úgy mondták Czernin grófnak, de ezt nem hallották már a határszéli székelyek, akik a menekülés irtózatos zürzavarában ingóvagyonukat potomáron elpocsékolták és éjjel, a magukrakapott egyszál ruhában özönlöttek nyugat felé.

Sokan éltük át ezt a népvándorlást az uralomváltozásnak ezt a főpróbáját és egyikünk sem csodálkozott, amikor azt olvasta később, hogy a városok és falvak kiürítése teljes hadirendben folyt le. Akkor már megszoktuk volt, hogy nem érti a háborus nyelvet és észjárást a polgár, aki panaszol és jajgat, vagy interpelláltat az országházban, valahányszor vagyona, vagy élete veszélyben forog: pedig, ha már egyszer háboru van, akkor mégis a hadirend a fontos. Emlékszem, a határszélről futó gyemesi csángók értették megezt a legnehezebben, mikor meg-

telt velük a kollégiumok internátusa: „Nem ura vagyunk többé a jószágainknak!”

Egy hónap múlva megint itt voltunk a városon. Elsötétített ablakok mögött, de itthon! A Maros völgyében, a havasok oldalán fölillant éjszaka az ágyu tüze-lángja, amint fölkapott az égre, még tompán elfojló hangja ide is elhallatszott. Katonával, sebesülten, vagy foglyokkal megrakott középületek előtt báméskodtunk, a közeli, tegnapi harcterekre kirándulásokat rendeztünk s néha föllobogózott városokban és falvakban sejtelemesen olvastuk belé az ujságsorok mögé a háboru végét. Erdély népe visszafelé szállingózott. Figyelmünket lassan visszakapcsoltuk a román harctéri jelentésekről a politikai eseményekre és akinek nem volt hősi halottja, vagy súlyos sebesültje, az hamarosan és aránylag nyogodtan polgár lehetett megint. Megszoktuk a hősi hétköznapot, valamint a fegyvert megtagadó millenistát, megszoktuk a frontról szabadságolt, érettségiző, tizenhét éves tiszteket, meg a Höfer-jelentések sablonjait, a magasrangúak aranygallérjait és a közkatonák szaporodó sirdombjait. A pezsgőző frontmögöttiség gyanutlanságában civil-vidámsággal szórakoztunk, senki sem hitte el önmagáról, hogy azért szeret úgy fönnmaradni kivilágos-kivirradtig, mert félt a tudatalattija s a folytonos aggodalom legyőzése tette vidámmá minden porcikáját.

Mitől féltünk? Az előrelátóbbak minek sóhajtoztak otthon a családi asztaloknál? Hogy a pénz mind több lett? Istenem, micsoda bőség támadt ebből! A kenyér ugyan mind feketébb és rosszabb lett és a német vezérkariak mind több pakkot küldtek haza a birodalomba, a fuszulykának és vágómarhának erdélyi Eldorádójából. Láttam hizott mézárásokat és kapkodó hadiszállítókat, akik palotákat vásároltak, viszont láttam fanatikus hazafiakat, akik vagyonuk jórészét hurcolták a bankba, hadikölcsönre. Megindult az ingatlan gazdacseréje, az állam csak nem bukhatik meg és a pénz többet hoz, mint bármilyen más tőke! A szórakozás minden közüzeme zsufolva zsongott és a győzelmi ünnepeknél csak a házibálok voltak gyakoribbak. Falun mind több lett a hadisegélyes özvegy és árva, vagy ellátatlan, néhol szidták a hatóságokat, de általában szigorúan megállta helyét a közigazgatás. Városon kevés volt a színivaló dohány, annál több a Kávéházy Konrád. Rég átalakult a stilusunk hadi argot-ra, még egy vén ügyvéd is így szólt rám a kávéházban: „Ne nézz arra a kaszirosnőre, mert már Hindenburg-kadét-korában is itt ült!” Csucspontra hágott a német-imádat, valamint az osztrák-gyűlölet, egy-egy porosz tábornok neve úgy csengett, olyan keményen és megejtő hangfényvel, mint az az egyfontos, melyet barátom hozott haza angol internáltságából. A mi internáló táboraink pedig olyanok voltak, mint egy-egy börze a szabadban: méla oroszok és gácsok kedves közvetlenséggel árdrágítottak a piacon.

Utolsó lobbant még a nemzeti paroximus, mikor kitört az orosz forradalom. Jóval nagyobb öröm volt ez itt, mint például a bukaresti béke, melyet a gyors szövetséges-győzelem után meglehetősen csöndben kötöttek meg. Az orosz bomlást mindenki a vég kezdetének tekintette

s ilyen messze nálunk dehogy sejtette, hogy ama leplombált vagonban Lenin a központi hatalmak vereséget erjeszti. Erdélyből, sőt városunkból egymásután két belügyminisztert kapott Magyarország: ezt a két kitűnő embert például mennyivel fontosabbnak érezte az akkori erdélyi sajtó akármelyik muszka forradalmárnál. Itt is, mint bizonyára Berlinben is, minél számosabb fölforgatót kívántunk az ellenségnek. Nálunk, Trassylvániában, ugvsem hallottuk hírét az effélének, a defetisták maguk sem tudták, hogy ők azok, akik a háboru rossz végét jósolták a harmadik pohár bor után

Erdély függése Pesttől ebben az időben ötlött először szemembe. Ha bármi okból nem jött meg pontosan a fővárosi ujság, ugy haragudtunk, mint a pincérre, aki nem áll rögtön rendelkezésünkre, amikor letelepedtünk, s mikor Szász Zoltán öccse, Szász Ödön elesett a keleti Kárpátokban, föl volt háborodva nálunk egy építőművész hogy a hősi halottakról a helyi lapoknál csak egy nappal később emlékezett meg a pesti sajtó. Erdély vidék volt, minden csak a főváros szankciója által kapott érvényt, ami látható politika, gazdaság és szellemi félmjelzettség keletkezett nálunk. Csak éppen a három nyelv lelki összehatása, a folklöre, a beszéd hangsulya és eredetisége, az ételek havasi és ősi különlegessége, az egész etnikum maradt külön Erdély, amelyet akárhonnan jöttmentnek meg kellett tanulnia, hogy meg ne mosolyogják. Egy kollegám, akinek a debreceni Basahalmán bévül vágta el a köldökét s már harminc éve élt itt, bizalmas cinkosággal figyelmeztetett, mint alföldi társát: „Vigyázz, mert itten mikor megérkeznek, ajánlják magukat, nem amikor elmennek, továbbá a kutyát is magázzák és fölmásznak sokszáz méternyire, a Somostetőre, szórakozni!” A politikusoknak ugródeszka volt Erdély (mint ma is!), de itt maradt utánuk a mindenfelől ásitó vidékiség, melynek megkopott szóvirágait az 1916–1918-ig gyűlő végveszedelem is csak lassan tudta átváltani az élet igéivé.

Ó, édes dillettantizmus, egykori ujságaink és hetilapjaink szövege, melyekből élesen kiritt néhány akkor először olvasott név: Antalfy Endréé, Szentimrei Jenőé, Tompa Lászlóé és Szini Lajosé. Ady Endre itt cirkál valahol Csucsra, Kolozsvár és Maros-Vásárhely közt, aztán cikket irt a Nyugatba Bernády Györgyről, aki várost épít csupa fővárosi színvonalu emberrel a keleti végek provincializmusába. A békebeli jómód káprázata is tovább tart még, a fások letarolják a havasok gyapját, fönt jártunk a Cserbuk-tetőn, ahol havasi román pásztorra bukkanunk, aki nem tudja odafönt, hogy világháboru van: ugylátszik a fások nem tartották szükségesnek őt erről informálni A hegyoldalban uri ellátásban részesültünk és a leszurt bot nyomán borviz szökött elő apró geyzirekben. Áldott Erdély, – hogy is tudtuk elveszíteni, mikor még meg se szereztük volt! – panaszkodott a minap Németh László. Aki ezt az elvesztést látta, az se felelhet neki, mert nem az a két esztendő, nem is husz, hanem a negyvennyolcas unió óta kezdődhetett el az a csöndes elvesztegetés.

Jártam ezidőtájt Brassóban, a Cenken, a Schulleren és a város

iskoláiban, még az apróra szeletelt flekkenjét is megkóstoltam a „Stadt im Osten”-nek, – s az ezeréves emlékmű előtt megszá-
moltam, hogy csak a harmadik sarkát láttam még az országnak: a dé-
vényit és a zimonyit csodáltam meg gyerekfejjel, ezenkívül. A Barcaság
gazdaságát magyarázta nekünk egy szakértő és én dicsekedve hajto-
gattam, hogy ennél még különbet is láttam a Bácskában, ahol sineken
szállították a trágyát és csatornával öntözték a próba-rizstáblákat. A
Székelyföld szegénységét akkor is észrevettem s nemcsak a szász föld-
kultura után; a földrajzra hivatkoztak instruktoraim, a talaj mostohasá-
gára, de én csak nem akartam megelégedni ezzel az indokolással, mert
véletlenül láttam Ausztriában is hegyi földgazdálkodást. A román falvak
elhanyagoltsága sem vigasztalt, még az étel sem esett jól aznap, amikor
meggyőződtem saját szememmel, hogy itten mekkora lelkifurdalása lehet
bármely fölvilágosodott politikai, vagy közgazdasági elmének! S ami
legjobban fájt, azt akkor meg se tudtam mondani, hogy t. i. ezen az er-
délyi földön jóval több kulturát éreztem meg, mint akárhol másutt az
országban, kivéve a Dunántúlt, csak éppen a civilizáció ijesztő elma-
radottsága nyomta le ifjui kedélyemet. Ma persze jól tudom, hogy ok-
talan volt fanyar kedvem, mert az elmaradottság még mindig jobb és
szebb látvány, mint a dekadencia, melynek itt, hálistennek, a földgaz-
daságban soha nyomát se pillantottam meg. Itt sokat gondol-
nak vissza az emberek, de haladni csak előreszok-
tak.

Mondják, én csak zillangóba hallottam erre mifelénk, hogy Tisza
István gróf, akit IV. Károly király elejtett a miniszterelnökségből,
ugy autózott keresztül a Székelyföld északi sávján, mintha bucsuznék
innét. – A magyar király is erre járt, milyen fiatalos és szivós volt
a katonák előtt és milyen emlékezetesen bosszantotta a negyvennyolcas
civiseket a Gotterhalte. Boldog és önelégedett hivatalosság, né-
met sisakok, nehéz ágyuk, majd mind nagyobb csönd a városokon, mi-
vel a front valahol fönt a Kárpátok tulsó lejtőin kezdett – az olasz
harctérhez képest! – idillé átalakulni. Idehaza meg alig volt szem előtt
a szegénység, a falusiak pereskedni jártak csak be és a külvárosi mun-
kásságról akkortájt készült az első demografia, mely szerint életstan-
dardjuk nem volt birhatatlanabb, mint egy-egy városi kisiparosé. A
bankárok meglehetősen szívesen adták a pénzt és a „Front” című
ujszágban csupa biztatót olvastunk a keleti hadvonalbeli legénység ma-
gatartásáról.

A városokon, a ma is szokott Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásár-
hely kulturvonalon végigjárt a „Nyugat” című pesti folyóirat
gárdája. Óriási tapsokat kaptak a pacifista versek, úgyhogy másnap
eldicsekedtem a kaszinóban egy grófi birónak: az egész város ünne-
pelte Babitsot! A gróf szeliden figyelmeztetett, hogy tévedek, mert a
társadalom java, a társaság maga hiányzott a kulturpalotából, az arisz-
tokrácia. Nem mondtam ellen, mivel tudtam, hogy ez a különben ro-
konszenves agglegény a második kortynál már kedvesen-kómikusan

antiszemita s a „Nyugat”-ban bizonyára a zsidóság forradalmi hangját képzelem, miután sohasem olvasta. Engedékenységem, ugylátszik, meghatotta, mert másnap förendelt a törvényszékre német tolmácsnak: egy csoportnyi hadiszállító szénacsáló védekezését kellett magyarra fordítanom. Csupa galíciai tincses zsidó volt a vádlott és a gróf diadalmasan nézett rám a délutáni kártyacsata előtt. De én szeliden replikáztam: „Tévedsz, Bátyám, mert ezek a zsidók se voltak a Nyugat estélyén!” – A legmagasabb körök is, ime, békebeli tájékozatlanságban élték át a forradalom „V o r m ä r z”-jét.

Pestre menet a kolozsvári színházba kerültem és azon, annak nemvárt színvonalán keresztül kívántam meg magát a várost, melyet akkor először láttam. Ma sem ismerem eléggé, hogy a történelméről beszéljek. De Erdély mégis csak rajta keresztül imponált először nekem, összehozott a jószerecsém Köpeczi Deák Alberttel, aki egy Byron „Don Juan”-szerű könyvével ajándékozott meg és Dézsi Lajos egyetemi tanárral, aki két vásárhelyi tudós-barátom ismereteit magasztalta előttem. A két urral való együttlétem alatt forgatam a fejemben, amit erről a városról hallottam: itt van az egyetem Apáthy és Böhm Károly professzorokkal, sőt egy távoli rokonom is itt ült valamelyik katedrán, azután itt tudtam Ravasz Lászlót, akinek néhány szónoklatából jól kihallottam már a magyar szó író-ötvsét. Fájt a fogam az itteni egyetemi könyvtárra és az egész város finom kulturális zománcát irigyeltem. Eszembe jutott Arad, melyen annyiszor utaztam át hazafelé a Bácskába, összehasonlítottam merkantil és gabona-képzeteit evvel a műveltség-fészkével. Még Temesvár is megjárta eszemet, németes, elegáns haladása, gyarai, épülő utcái és – Kolozsvárnak adtam a pálmát. Váradal szemben is, pedig ott tudtam az Ady körüli ordas-hadat, melynek jórésze ugyan elszivárgott már Pestre: nem, inkább Kolozsvárt éreztem egy kicsiny ország weimarias főhelyének, ahol kulturát minden ágában, városiasságot és zaj nélküli civilizációt lehetne élvezni. S míg a két intellectuelle szavaira bólingattam, halkan erőlködtem, hogy megszeressem ezt a doudec-székhelyet és el próbáltam hessegetni Pest és a kicsi, eleven Marosvásárhely képét...

Éppen így gyakoroltam a szeretetet, mikor a székely és román vidékeken kocsikáztam a kártyanyereségemből. Le-leszálltam egy pap-, vagy tanító-barátomnál, egy vidéki földbirtokosnál és igyekeztem velük elfeledtetni a mind türhetetlenebb háborút. Csöppet sem előkelő vendégként szerettettem meg magamat velük: már akkor rajta voltam, hogy a 26 állammal szemben, akik hadban álltak velünk, összetartó, családias magyar közösségben érezzem magam. Pedig nem is sejtettem, hogy ez lesz egész Erdély magyarságának egyetlen lehetséges életprogramja. Valahol egy lelkészavató faluban együtt vacsoráztam egy nótaköltő gentryvel és két román pappal. A cellós, dalos magyaroknak nagyon megszerettem a nótáit, azonban keményen ellenkeztem a világnézetével. A román papok is énekeltek a kérésemre egy-két dalt,

melyek azért voltak a fülemnek kedvesek, mivel gyermekkoromban hallottam hasonló szláv nótákat. S mikor a világnézetüket próbáltam megkaparni, ráijedtem, hogy amit beszéltek életük céljáról és értelméről, társadalmi helyzetükről és politikai felfogásukról, az se tetszett nekem: annyira kisszerűnek és őszintétlennek hallottam. Tudtam, hogy mi a nemzetiség élete, de nem tudtam meg, hogy mi a lemondás, igénytelenség és kitartás mint népi program; amikor meg a bortól egyenesebben kezdtek vallani és minden „hát kérem”-es panaszból követelés, vagy baljós, célzás lett, akkor féltettem a társaság békéjét.

Most került a kezembe dr. Veégh Sándor tanulmánya a Trianon előtti Erdély román falujáról. Vajjon emlékszik-e még a mai erdélyi magyar az egykori uralmára és a mai erdélyi román, ébren, vagy álmaiban magyarországi nemzetiségi életformájára? Ebből keletkezett ugyanis „a mai erdélyi román birói tárgyaló termek levegője, az orvosi rendelők, ügyvédi irodák, pénzügyi hivatalok és rendőrségek lateiner-modora, a vasut és posta hivatali gestiója.” Szinte Magyarország nevelte nekünk iskoláiban azt a román nemzedéket, amely ma fölöttünk gyakorolja az uralmat. Veégh Sándor megállapítja, hogy egyáltalában nem ösmertük az erdélyi román falut, melyet Coşbuc, Goga és Rebreanu figyelemreméltóan festettek meg az irodalomban. Rákosi Viktor „Elnémult harangjai” milyen naiv helyzetjelentések voltak, milyen bus figyelmeztetés a három román író szenvedélyes faluképeihez képest! Rebreanu írja: „A sárgaarcu tanító elvörösödik, mint a pulyka és rákiált az elemi-iskolás román gyerekekre: Csak magyarul! Magyarul! Magyarul kell!” S az író (akkor) sodrából kihozva, így gondolkozik: „Hiába állítják velünk szembe a fenyegető iskolát, hiába szól a kakas a templom tetején, mégis mienk a jövő! Elnyomatásunk nem szünik egy pillanatra sem! Mesterkéltségek falaik inognak és darabokra törnek, mihelyt a mi megbilincselte életünk lehelete éri. Az urak reszketnek a szolgák előtt! A szolgák! Mi vagyunk a szolgák! Övék a múlt, miénk a jövő!”

Azt mondja a mai erdélyi tanulmányíró, a magyar felkutatónak, – s milyen igaza van román és magyar nép felé egyaránt! – hogy nem erdélyi ember, aki legalább két nap bánatát és vágyálmait jól nem ismeri. Ahogy a mai erdélyi románság félreismer bennünket, úgy nem ismertük mi a haboru előtt a románság akkori hangulatát. Nemhogy Magyarországon nem tudtunk semmi közelebbit, de még itt sem tudták a valóságot. S ne feledjük, ne feledjék ma sem, hogy a legtöbb gyűlölet a nemtudásból származik! Abban a két esztendőben, amikor a haboru haldokolt, itt is ért a magyarság legjobbjaiban a belátás, hogy jobbat kéne próbálni, mint ami van. Ekkor foglalkozott a „Pester Lloyd” egy erdélyi röpirattal, amely a svájci kantonrendszeréről hozott halvány körvonalakat, főként a nyelvhasználatról, ahol a lakosság helyenként többségben van, sőt a legnagyobb helyi kisebbség jogait is tervbe vette már. Szigyártó Gábornak ez az írása elkésett fecske, volt, a viharmadarak elhallgattak már szinte mind és

aki nem hallgatott el, aki hitte, hogy minden gyorsan jóvá tehető még, az keservesen ráfizetett e hitére, személy szerint.

Mert jött a bolgár frontmegnyitás és jött a háboru elvesztésének tragikus bejelentése. Az akkori „Keletmagyarország”-on erősödött napról-napra a tulnyomóan városi intellektuellekből álló polgári radikális csoport, míg falun a Justh, – azaz Károlyi-párt nyert mind több hivet és szószólót. A szabadkőműves páholyokban viták folytak, de az Eszterházy- és Wekerle-kormány vidéki hangadói is mind merészebben hordozták a hónuk alatt Jászi Oszkár könyveit és olyan vidéki székely lateinerrel is találkoztam, aki panaszkodott, hogy nem tud németül, nem ismerheti meg Marxot közelebbről. Ugyanakkor rám szólt egy szocialista cipészlegény, egy szónokiskolát végzett munkásvezér, hogy aki úgy tud magyarul írni, mint én, minek használ olyan hamis (azaz polgári) idealógiát! Ez a derék szocialista férfi áldozatos magyarnak mutatkozott, szenvedett legalább annyit a magyarságáért, mint elveiért, azonban a világnézetemet teljesen elavultnak s a nagy időkhöz méltatlanul polgárinak tartotta. Sajnált, hogy polgár akartam maradni, mikor az uri politikusok immár rendre leszálltak hozzám, a radikalizmusomhoz...

Ó, hogy nem tudtam fiatal fejemmel, hogy körülöttem a bomlás „lengette lobogóit”, mikor eljutottunk az ószirózsás forradalomig! Csupa jóhiszemű ember állott Erdélyben a bomlással szemben, vagy legyünk pontosabbak: majdnem mindenki jóhiszemű volt, aki nem akart stallumot nyerni, vagy csak a legnagyobb erőszakra fogadott el egy-egy bizonytalan állást. Szinte azt merem ma már írni, hogy végzetes politikai hiba volt, hogy az itteni Októberből olyan kevesen fogadtak el akármilyen kevés felelősségű állást! „Nem volt garnitúrája”, – így irhatná a történetíró az akkori erdélyi politikátlan élite-ről, melynek kitűnő „erkölcsi habitusá”-nál csak a Pesttől való és kezdeményező erő nélküli függése volt nagyobb. Kényes, tiszta kezek, jámbor, optimista agyvelők és nemzeti érzésükkel inkább a jövőn, mint a multon csüngő férfiak. Mikor Marosvásárhelyt összeült a Kulturházban a Székely Nemzetgyűlés, egészen közről szemlélhettem őket. Párisban azonban meg sem hallották a hangjukat, tulkiáltotta őket sokszorosán a gyulafehérvári pontok szózata, s még Wilson se hitte volna a két gyűlés összehasonlítása után, hogy kiáltványaik – a gazdaállam nevéből eltekintve – majdnem szóról-szóra egyeztek.

*

E sorok krónikásának éppen a néhai polgármester jelentette az utcán, hogy Pesten megölték Tiszát. Egyszerre megrendülve kaptam le a fejem, melyet aránylag magasan szeretek hordani, észrevettem, mekkora locs-pocs van az aszfalton! Milyen nyomorult az embercsorda, mely éppen olyan magasan hordja fejét, mint én. Lent a sárban taposunk és fejünkben idealok kavarnak, népmentés, államelmélet, béke, társadalmi utópiák, keblünkön az ószirózsa s valahol a város-széleken

a frontról hazaözönlő bakák cél nélkül lövöldöznek. Megalakul a Nemzeti Tanács, egyik, a városi, a kollegiumban, a másik, a megyei, a megyeházán. Egyikben a város első feje egy finom írói véralkat szónokol a haladásról, az összetartásról, rendről és a háború likvidálásának minél simább lefolyásáról. Amott egy gróf beszél, később Magyarországnak Trianon után a legnagyobb államférfia, fejében a három erdélyi népnek holmi modus vivendi-je, szívében a félelem az új térképtől és az aggodalom a nyitott keleti határon gyülekező román seregtől. Eléje lép egy a frontról sulyos sebet cipelő székely tanár és a két Nemzeti Tanács egyesítését ajánlja, hogy egyetlen végrehajtó közege legyen itt a pesti kormánynak. A grófnak eszébe villan, hogy most is Pesten kell megpróbálni és parancsba szövegezni, ami itt történjék. Másnap elutazik és a megye is tekintély-politikus nélkül marad, mint a város.

Kolozsvárt fiók-központja keletkezik az októberi uralomnak, Apáthy rajongó nacionalista alakja látszik ki messzire a kezdődő kauszából, de legnagyobb hangja egy ottani szociáldemokratának van. Egymástól kérdezzük: mirevaló ez az összevisszaság, mért lövöldöznek, mért tépik le a tisztek sapkarózsáit és mért feleli a baka, mikor fegyverét kéri el tőle hivatalosan, hogy nem adja, mert otthon kell a jegyző ur számára. A város tele van bemenekült jegyzővel, idegen tisztek kéri a hatóságot helyettesítő karszalagos polgárőröktől a nyugtát arról, hogy elszámoltak-e az eráris rábizottakkal. A Schanz-zeugdepot-k anyagáról jegyzéket készítenek sebtiben, különben lába kelne mindennek, a céllövő villa vidékét földig hordják széjjel éjszaka és a gazdátlanság homályában; itt a forradalom réme nyújtózik mindenfelé. Egyik délután ajánlkozik egy huszárezredes, hogy átveszi a város parancsnokságát, meg is bízzák e nehéz feladattal: másnap reggel jelenti, hogy csak négy huszárja maradt fegyverben.

S hogy most visszagondolok a kezdődő tohuvaohura, mégis meg kell állapítanom, hogy a rend a városon, a közeli falukban, egész Erdélyben hamarabb állt vissza, mint ahogy a román hadsereg bevonult Borszék és Maroshévíz felől. Még mindig Pest parancsára a városi tanácsból és a Nemzeti Tanácsból egy küldöttség indult a háttárra, hogy tárgyaljon a közeledő hadsereg vezetőivel. A tábornok a székely főváros küldötteivel Kolozsvárra izen, hogy ellenállás ne legyen. Ugyanaz az izenet Pestről, a győzelmét habzsolni kezdő antanttól, az egész világtól. A székely hadosztály nyugatra húzódik, bizonyára fogcsikorgatva. A káveházban egy szürke katonaorvos ellenállásra serkent az asztal tetején, – az emberek ideges idegenkedéssel legyintenek feléje. Egy félesztendő mulva ez a szürke katonaorvos lapot indit Marosvásárhelyt, irodalmi lapot, amelyben gunyosan állapítja meg, hogy mikor a postára bevonult az első hét román lovas, akkor egy szemernyi ellenállást sem látott magyar részről. Azért indítja meg ő a lapját, hogy most már a szellem álljon legalább ellen...

Igen, a rend helyreállt volt még a magyar kormánybiztos-főispánok alatt, csak a hit nem állott helyre, hogy ez a rend ér még valamit nekünk. Nevet bajos adni akkori érzéseinknek, a wilsoni pontok napról-

napra fogyó hitelének, a mind szomorubb szemek növekedő irányának, a folytonosan népesedő utcáknak, melyeken emberek cél és ok nélkül jártak, mint a beszélő holdkórosok. Aztán bevonult az első moldovai ezred, éppen aznap, amikor anyám levelét megkaptam még a magyar köztársaság bélyegzőjével: „...éppen ettük a levest, amikor belépett a szobába az első, Bácskában látott szenegálnéger-francia. Nem bántott bennünket, csak kenyeret kért. Aztán éjszaka mind lövöldöztek.” Ott is? Az ellenség is mind lövöldözik? Utcai zavargásaim közt nemcsak a közeledő házasságomra gondoltam, hanem megforgattam fejemben Goethe naplóját és Heine csufolódását a németeken, a francia hadsereg egykori bevonulását a Rajnán túlra, gyerekkori olvasmányaimból visszajárt Windischgrätz herceg pesti bevonulása és én kerestem a hasonlóságot mostani helyzetemmel, Erdély magyarságának mostani közérzetével. Semmi sem hasonlított olvasmányaimból az élményhez, a bevonulók masiroztak a városon keresztül tovább nyugatra, a város régi román családjai a piacon román nemzeti táncokat jártak és a katonatisztek tüzel kértek az embertől, érdeklődtek, hogy merre van itt a városháza, a kaszárnyák és hogy tud-e valaki közülünk románul?

A városi kormánybiztos-főispán, egy lelkes magyar szocialista, aki mint bankigazgató és frontotjárt százados rendelkezett most a városházán, másnap értesített, hogy a hadsereg és a most alakuló új, természetesen román Nemzeti Tanács fölkérte, hogy vállalja továbbra is a főispánságot. Érdekes vala, hogy ezen meg sem ütközött senki. Olyan hihetetlen volt az egész bevonulás a magyar közvéleménynek, hogy a fájdalomon kívül nem foglalkoztatta semmi, még a konzervatív nacionalizmus is ugyanazokat a rövid kérdéseket tette föl önmagának, mint céltalanná vált Nemzeti Tanácsunk három pártbelije: mi lesz velünk?

Mi lett velünk? Ki tudott akkor (még ma sem igen!) épkezláb mondatban válaszolni? Az irodalmi koponyákban ez a kép kisértett: egy burát borítottak december első napjaiban a fejünk fölé. Csakhogy ezt nem érezte fizikailag senki, mert minden éppen olyan ködben, szomorán és reménytelenül folyt, mint az utolsó hónapban. Talán inkább azt akarták mondani, akik a tollhoz nyultak, hogy a háborus-fekete felleg melynek elvonulását remélte a minap mindenki, – még sűrűbb lett fölöttünk. Hogy ez volna a béke? – ezt senki sem hitte. Ellenben lassan-lassan megindult a suttgó önbiztatás, itt is, ott is „négy-öt magyar összehajolt”, a tegnapi kávéházi stratégiák most jobban tudták a román hadsereg terveit, mint a román vezérkar és a helyi románok véleményét a helyzet fölött jelentős félremagyarázással boncolgatta egy-egy benfentesnek látszani akaró optimista. Nagy becsülete lett a francia tudásnak is, az „Indépendance Roumain”-nek a cikkein jókat mosolyogtunk, mert ott arról volt szó, hogy Szatmár Magyarországé maradjon-e, vagy Romániához jöjjön-e át? Nahát! Csak nem vagyunk bolondok ilyet elhinni! Ezek a románok ott Bukarestben önmagukat és a mi világunkat itt Erdélyben is tisztára bolondítják! Az is lehet, hogy külön a mi becsapásunkra nyomatják odaát ezt a francia félhivatalost...

Egy közjegyző, aki valaha képviselőtársa volt Pesten Maniu Gyulának, nyílt levelet intézett az immár vezetőpolitikussá nőtt barátjához. Na, végre! – sóhajtottuk, – valaki kezdjen már közülnk is komolyan beszélni. Csak ne gondolják ezek a „megszállók”, hogy csak úgy szó nélkül maradunk le napról-napra mind több és több megszokott jóról? Osvát Kálmán azt írta – büntetlenül – hogy ő beszerez egy sámlit, mert nem lát jól és csak lábujjhegyre állva győzi a sok új rendelet elolvasását a zsufolt hirdető-oszlopokon. Engem hivatalos escorttal vittek föl a városházára, hogy az immár románná alakított tanácsteremben legyek szives és gyorsíriam a magyar földbirtokos-grofok és Bontescu miniszter tanácskozásait a földreformról. Serény munkám közben eszembejutott, hogy alig két esztendeje ugyanabban a teremben gyorsírtam volt Ugron Gábornak, az Eszterházy-kormány belügyminiszterének itthoni székfoglalóját. Hát merész álmaim legmerészebbje sem vizionálhatott ekkora változást kormányban, mint Eszterházytól a szebeni Kormányzótanácsig. S egy erdélyi magyar főúr cinikusan vigasztalta a másikat: „Lám, a miniszter magyarul vigasztalt, mikor megkérdeztem, hogyan éljek meg ötszáz holdból, holott eddig négyezerből szoktam meg a megélhetést. Hogy tud ez a miniszter még magyarul! Azt mondta, hogy ő most szeretné megszokni, hogy ötszáz holdból éljen meg, mert eddig nem volt neki.”

S megindult a magyar föld vándorlása lábaink alól, Berde Mária „Földindulás”-a tökéletesen adta vissza később azt a siralomházi hangulatot, melyben tegnapi birtokos-osztályunk vergődött. Balogh Endre, a korán elhunyt novellista, megírta egy novellában azt a kétségbeesést is, amikor a románul már megtanulni képtelen, magyar ügyvédnek „Megindul az irodá”-ja, azaz föloszlik, elkótyavetyélik a holmiját. A szellemi élet minden területén szinte nehezebb a folytatás, mint a fiatalok kezdése, kiderül, hogy senki sem tud románul, vagy legalább is nem eléggé és a lakosság megértése egy-egy regátival minden érdekelt üstököt ugyancsak megizzaszt. „Nem lehet!” – hányszor mondtuk akkor, amit Makkai Sándor most megírt odaát és aztán – mégis ment. „Aber fragt mich nur nicht wie.” Azt az előbb titkos, majd Trianon napjaiban kezdődő nyílt román-tanulást látni kellett! A repatriálásra készülő és írásban is „sarki marttyrok”-nak csufolt ex-lateinerek sértésnek találták a tegnap iránt a román betűzést, valamint hazaárulásnak számított az is, ha valaki nem ment ki a szegedi egyetemre, hanem itt maradt a románná alakított kolozsvári főiskolán. De ugyanakkor szájról-szájra zengett az anonim költő megrázó verse, társaságban titokban kapott cédulákról olvastuk, mint egy izenetet: „Ere gy, ha tudsz!”

Sokan mentek, sokan léptek föl sirva „azokon a kis létrákon”, a melyeken a repatriáló vagonokba jutottak. De hálistennek, sokszorosán többen maradtak itt! Egyrészt, akik anyagilag függetlenek voltak az államtól, másrészt, akik elszántan mondták magukban, hogy ki fogják bírni! Bajos itt kategóriákat fölállítani hogy a lázadó vér, vagy a kenyérgényszer vitt-e többet a pestkörnyéki barakkokba.

Az erdélyi magyarság népi tömege fogyott és helyébe nőtt mindenütt a román önérzet, a hirtelen előkerülő szakemberek százai költöztek a városba, amelyben a magyar élet és történelem csak bucsuzott, vagy temetett. S milyen gyanakvóan néztek azokra, akikről egyszerre kiderült, hogy tudnak valamit románul! „Csak úgy mezőségiessen!” – menteketőztek szinte, de azért szívesen fordították nekünk, nemtudóknak a kéréseket románra: eleinte kicsi zavarban, bizonytalankodva, majd önelégülten, hogy mégis jó az a kis gyerekkori emlékenyelv s végül már némi ellenszolgáltatásért is. Kár, hogy aztán többnyire az új hatóság előtt derült ki, hogy ott újra kellett megírtni a kérést, amelyről végül Bukarestben is kiderült akárhányszor, hogy nem volt jól megírva. Akkor tanulta meg kiki Erdélyben, hogy az uralomváltozásból mégis a legkeserveőbb a nyelvi probléma. Mert hányat ismerék, aki a földjének jórészét azért vesztette el, mivel nem tudta, milyen rendelet van kifüggesztve a városháza kapuján.

Most már kiderült, hogy ki volt nagyobb, ki volt dicsőbb: aki itt maradt! Aki őszülő fejjel is nekiállt tanulni és pozícióban, földben, házban, „karszti sorsban” megtartotta a magát.

Talán mégse! – Az első, közvetlen a Trianon előtti napokban, amikor egy-egy magyar város jellegét a temetőben nyugvó halottak számarányával is bizonyítottuk az itt megforduló angol-amerikai bizottságok előtt, akkor hallottam már egy nagyfogu skót paptól, amit Tamási Áron most enuniciált, a minapi Vásárhelyi Találkozó: Európa igazi keresztényei Önök, akik állják ezt a valódi krisztianizmust, a kisebbségi életet! Lehet mosolyogni ezen a vigaszon, de ha utánagondol az ember, sokfelé nyílik innét kilátás. Mert a kereszténység még mindig a civilizáció élén marsol és az erkölcsi kereszténység, akkora tömegben, mint a mai Olasz-, vagy Franciaország, 40 milliós létszámban mi vagyunk. Megtanuljuk mi még a magunk bőrén, hogy érvényesítsük ezt a ma még szinte egészen passziv sokaságot: előbb szellemiekben, aztán anyagiakban követeljük ki a részünket a kontinensnek általunk folyton nyugtalanított többségeitől.

Nem is gondolunk már sokat a világnézettel, sem a mindenütt tulzó nemzetieskedéssel. Emlékszem az első éles csalódásomra világnézet tekintetében. Mikor a román hadsereg Pest ellen indult, itt az utcákon plakátok jelezték, hogy a magyarok Pesten az egész világnak hadat izentek. Egyik unokaöcsém is ott volt a magyar fővárosban a marxista utópisták közt. Két hét mulva Aradról kért tőlem segítséget, a várbörtönből. Azóta is hányszor adott példát Erdély magyarsága, minden fasiszta kötegek, vagy sarló és kalapácsosdi nélkül a népi összefogásra. Magyarország egyik élő legnagyobb költője mondta nekem mostanában, hogy az egész magyarság kisebbségi életet él a mai Európában, csak hogy nem Trianon, hanem Mohács óta. Önállóan csak szellemileg létezett, talán Petőfi óta. Most van utban az anyagi függetlenség felé. Kicsiben itt Erdélyben, mintha nekünk is ez volna utunk, mely, mint minden ut, kötőréssel kezdődik.

Erdély történelmi hangulatát 1916-tól Trianonig előadni szép hegedűszóban – nem annyira történetirói, vagy nemzetgazdász-főladat, hanem költői portyázás még ma. Mécs László mondta egyszer önmagáról, hogy Tinódi, meg Balassa sorsára emlékszik, amikor az utódállamok magyarjai előtt énekel. A gazdasági életünk alkotói vajjon tudják-e, hogy minden, akármelyik magyarlakta területen szerzett darabka kenyér az összmagyarság előnye is? Mert Trianon táján, jaj, de nem tudta ezt senki közülünk, még azok sem tudták leginkább, akiknek tudniok kellett volna, hiszen övék volt a legnagyobb darab magyar kenyér! Regényes könnyelműséggel – akadt elég, aki karrierért – engedtek a gyász sodrának és bénították félreállításukkal a magyar munkábaállást, mivel – úgy mondták – hogy nem lehetnek szolgálók ott, ahol azelőtt urak valának. Ez a gondolkodás hazugnak bizonyult, mert ur és szolga közt van még egy emberkategória: a lelkiileg szabad polgár és művelt munkás, aki nem parancs, hanem akármilyen munka minősége alapján érzi magát embernek. A nyersanyag fölötti rendelkezés világában ez a lelki ember marad a magyarság megtartója, az erdélyi ujnemesség ősadója.

1918-ban, az összeomlás idején, szemünk láttára váltak el a vizek a szárazföldtől, főhercegek a dinasztiaiktól, nemzetet választottak a monarchia hopponmaradt katonái és kiki odaállt, ahová szive húzta a polgárok és proletárok közül. Láttam Szücsöket, akik hirtelen Suciuk lettek és láttam román nevűeket, akiknek odaát új magyar nevéből alig lehetett már kihámozni az egykori eredetet. Apokaliptikus idők jele volt ez a dunamenti fészkelődés és a monarchiában megvetett és kikacagott Szejk-ből irodalmi és nemzeti hős lett, ha csak rövid időre is. Mert a mai, büszkévé vált cseh nemzeti szellemnek nem kell már a cseh Slemil, az ide-odarugott, háborus baka. Összeállnak immár mindenütt az együvé tartozók és önérzettel állják egy-egy népfaj és népeidosz hányatását. S ez az ember természete, a szenvedő fajtak talán még jobban tömörülnek össze, mint a jószerecse közömböse. De a kisebbségi jósors csak akkor kezdődik, amikor a dunai népek megteszik a következő lépést: ha mint földrajzi és történelmi egység több fajtól tömörülnek össze érdekvédelemmé. Mint egy nagy dunamenti kisebbségi egység a nagyhatalmak közt. A többnyelvű hazák mind érdekvédelmekből keletkeztek a tülekedő nemzetek országutjain, mint Svájcban és ma a Dunamentén. Az ilyen helyeken aztán megszűnik a jelentősége bármilyen Trianonnak. Mert együtt félünk a Versailles-októl...